

ԸՆԴԳԻՄԱԽՍՍՈՒԹԻՒՆ,

ՎԱՐԴԱՆ ԵՒ ՎԱՍԱԿ.

(«ԱՐԴՈՐ» 1880 ՆՈՒԵՔԵՐ):

Վարդան.

Պրկին ասում եմ, պատմութեան մի երեսն ես կարդացել, Պարսիկը ոչ մի ժամանակ չէ օգնել Հայոց, այլ պարթևական տոհմն էր մեզ բարեկամ, սկսած մեծ Երշակից մինչ վերջին Երտաւան թագաւորը. իսկ Սասանեան Երտաշից մինչ յազկերտ Բ. զուգէ և միշտ, մեր ազգի անհաշտ թշնամի է զեղել, բայց Յոյները շատ և շատ անգամ օգնել են մեզ: Պապ և Վարազդատ թագաւորները պարտաւոր էին երախտագէտ լինել Յունաց, իբրեւ բարերարի, բայց ապերախտ գտնւեցան ու պատժւեցան արդարապէս: Հայկազանց իշխանութեան ժամանակ միայն օգնել են մեզ Պարսից թագաւորները և փոխադարձ ստացել են մեր կրկնակի օգնութիւնը: Ահա պատմութեան անցեալը, իսկ ներկայն պարզ է ամեն Հայու աչաց առաջ: Եսացիր թէ, Յազկերտ տալիս է մեզ իշխանութիւն, ոչ Վռամն իրաւունք ունէր կամ կարօղ էր բառնալ մեր իշխանութիւնը և ոչ Յազկերտ կարօղ է տալ կրկին, միմիայն մեր անմիաբանութիւնը զրկեց մեզ իշխանութիւնից, և մեր միութիւնը միայն կարօղ է կրկին ձեռք բերել զայն, յիմար է այն ազգը, որ ինքն անմիաբան և անշարժ նստած ցանկանումէ այլոց օգնութեամբ իշխանութիւն և ազատութիւն ձեռք բերել. մեք այն ժամանակն յիմարացանք, որ չլսեցինք մեր բարերար Սահակայ խրատուց, մեր հիւանդ ոչխարը փոխեցինք Պարսից առողջ զաւանի հետ, մեր ազատութիւնը ծախեցինք կամաւ, մեր արթուն, անձնազիր ու երախտաւոր հովիւի զաւազանը տւինք փառամոլ, տգէտ Պաղիշոյին և Բրբլիշոյին, որոց ձեռք մեր Ս. եկեղեցու մէջ տգէտ, մոլի և վատ Պետրոս ու Ջանգակ պաշտօնեաներով լցրինք: Եյո ցաւալի և դառն ճշմարտութեան մեք աւանատես վկայ եմք, զոր մեր նախորդները զործեցին. մեք բոլորովին յիմար կ'լինիմք՝ եթէ հետեւիմք մեր նախնեաց ազգակործան խորհրդին և գործին: Տէր մարդպան, մեք տակաւին բոլորովին յաղթւած չեմք, կարօղ եմք կրկին անկախութիւն կամ ինքնավարութիւն ձեռք բերել, եթէ միաբանիմք, եթէ լսեմք մեր հովիւ Յովսէփ եպիսկոպոսին, դաշնակցեմք նաև մեր

կրօնակից Յունաց և Աղուանից հետ, կարօղ կլինիմք ոչ միայն պահպանել քրիստոնէութիւնը, ձեռք բերել մեր թագաւորութիւնը, այլ նաև բառնալ Պարսկաստանից կռապաշտութեան խաւաքը. բայց նախ քան այդ ամենը պէտքէ մեր կրօնական և քաղաքական ոյժը միացնեմք, բառնամք մեր մէջից կռապաշտական աղանդներն ու նախապաշարմունքները, որ դեռ Հայաստանի մութ անկիւններում ծածկւած են: Յորդորեմք ուռումնական անձանց, յանձն առնուլ քարոզութեան պաշտօն, զնալ քարոզել նորանց ուղիղ հաւատը և ազգային եկեղեցու ծոց մտցնել: Որովհետև մի ազգի անդամոց մէջ ծագած զանազան աղանդներն իբրև որոմն ապականում են մաքուր ցորեանը, թուլացնում են ազգային միութեան գաղափարն ու կապը. ազգի մէջ ծագած աղանդներն. այո՛, փուշ են և խեղդում են ընտիր բոյսերը, եթէ չեմք կարօղ իբաց քաղել որոմն ու փուշը, գոնէ աշխատիմք արթուն պահապաններ դնել, որ թշնամին չհամարձակի շարունակ ցանկը որոմն ու փուշ: Յազկերտ այսօր կրօնի պատրուակաւ է պատերազմում, վաղն անշուշտ լեզուի և դպրութեան, միւս օրն Հայրենեաց համար պիտի պատերազմի. յիշիր Շապուհի արածը՝ որ մեր Հայրենիքը յափշտակելու համար էր պատերազմում, բայց նախ և առաջ աշխատում էր ուրացող Մէհրուժանի ձեռք հաւաքել, այրել զրեանքը, մշտապէս տիրելու նպատակաւ: Ուրեմն մեք երբ այժմից չմիանամք, չլսեմք մեր կրօնապետին, փոխեմք մեր կրօնն իշխանութիւն ձեռք բերելու դիտմամբ՝ մեր մէջ կրօնական կուսակցութիւններ պիտի ծագին, ներքին պատերազմներ պիտի օգնեն արտաքին պատերազմին, ու սպառի մեր ոյժը, այն ժամանակ մեք մեր ձեռք պիտի թաղեմք մեր ապագայ յոյսը, և ականատես պիտի լինիմք կործանման Հայ լեզուի, դպրութեան, ազգութեան և Հայրենեաց, բոլորովին ի մի ձուլւելով Պարսից հետ, և ո՛ր գիտէ, ժամանակի հոսանքն ի՞նչ տեսակ կրօն մտցնէ նաև Պարսից մէջ և մեք նոցա հետ արդէն միացած, ազգովին նոյն կրօնին դիմեմք ապագային: Ուստի մեր ազգի շահը պահանջում է պաշտպանել մեր Արօնն իբրև կապ միութեան ազգի:

Վ.ասակ.

Յունաց վերայ յոյս դնել կարելի չէ, նոքա խաբող, նենդ և խաղախ են, նոքա ցանկանում են մեզ կրօնքով միացնել իւրեանց հետ և ի մի ձուլել, իսկ Աղուանք մեզանից աւելի կարօտ են օգնութեան,

մեք մեր անդուլի վարչութեամբ եթէ պատերազմելու յանդգնիմք, Պարսից անթիւ զօրաց նախաձաշիկ անգամ լինելու քիչ եմք, այն ժամանակ այդ քո օղային ամբոյններդ օղի մէջ պիտի ցնչին, մի աւուր մէջ նայ անունը պիտի ջնջւի աշխարհի երևելոյ, և այդ քո պաշտած ու պաշտպանել ուղած կրօնդ պիտի կորցնէ իւր զոյւթ թիւնը:

Պատրաստ.

Բայց պէտքէ յուսալ աներկբայ, որ նայոց միութիւնը հրաշքներ կարէ գործել, վասն զի ամեն անգամ որ յաղթւել եմք օտարներին, միմիայն մեր երկպառակութիւնը և ներքին պատերազմն է եղել սկզբնապատճառ, որոյ համար օտար ազգերն աշխատում են նախ մեր միութիւնը ցրել, բաժանել ու տիրել: Մեր մէջ զրգարաբար ազգային միութեան ոգին մեռած է, որովհետեւ նայ ազգը զանազան ազգաց հատուածներին է բաղկացել. իւրաքանչիւր ցեղն իւր յատուկ բնաւորութիւնն ունի. միայն կրօնի մէջ կարելի է յուսալ միութիւն, որ ամենիս սեպհական է, աշխարհական փառաց համար դժուար են միանում նայերբ. թող ներւի ինձ ասել, որ մեք այնքան չեմք զարգացել, որ մեր հայրենի ժառանգութիւնը, կամ մեր քրտինքով ձեռք բերած կամ պարզեւ ստացած սեպհականութիւնը զոհեմք մի տոհմի կամ մի անձի համար, նորան տէր և իշխան կարգել ընդհանրութեան, թէև զարգացեալ ազգաց էլ դժուար է այս: Աս ամենայն յօժարութեամբ յանձն կառնէի իմ գնդիս հետ թափել մեր արեան վերջին կաթիլներն զքեզ թագաւոր ստակել նայոց և պաշտպանել, եթէ մեր նախարարաց մեծ մասն ինձ հետ միաբանէր այդ մասին, և ներքին խռովութիւն և պատերազմ չծագէր մեր մէջ: Բայց երբ այժմ այս անկարելի է համարւում, թերևս ապագայում շատ հեշտ լինի, երբ դու միաբանիս մեղ հետ, պաշտպանել կրօն, յաղթել Պարսից գոռոզութեան, այն ժամանակ ամբողջ ազգը կըհամաձայնի նախադասութեան փառքն ու պատիւը տոհմական ժառանգութեամբ տալ քեզ իբրև վարձ և պարգև կրօն, ազգ, լեզու, դպրութիւն և հայրենիք ազատող բարերարի: Նաև քաջ համոզւել եմ, որ նայերբ տակաւին այնչափ չեն զարգացել, քաղաքակրթւել և լուսաւորւել, որ կարենան հանրապետական կամ հասարակապետական կարգով կառու վարւել: Աւերմն ապահով կառավարութիւն կրօնական կառավար-

բութիւնն է, որ մեր կրօնականաց պէտքէ տալ, այն ևս ոչ տոհմական ժառանգութեամբ, այլ ազգային ընտրութեամբ, լաւագունին տալով, հնազանդելով նոցա, մինչ ժամանակն ու հանդամանքն որոշէ քաղաքական և կրօնական կառավարութեան պաշտօնները, դարձեալ երկուքն ևս միմեանց զուգընթաց և առնչակից դրութեան մէջ պահելով: Տէր մարգպան, ես օղային ամբոցներ չեմ շինում, այլ փորձի և իրականութեան տէսակէտից եմ խօսում: Յազկերտ քաջ զիտէ որ մեզ բաժանելով միայն կարող է յաղթել, զիտէ նաև որ բռնութեամբ չի կարող մեզ կրօնափոխ անել ազդովին, ուստի քաղաքագիտական խորամանկութեամբ, քեզ կամ ինձ կամ մի ուրիշի պիտի խոստանայ տալ Հայոց թագաւորի թագն ու դաւապան, զուցէ և խոստացել է մի քանիսին ևս, որպէս զի մեր մէջ կրկին ներքին շփոթութիւն և խռովութիւն յարուցանէ, մեր ոյժն սպառէ և յետոյ առանց ղժաւրութեան կարողանայ տիրել և իւր նպատակին հասնել, կրօնիւ և ազգաւ միացնելով զմեզ իւր ազգի հետ: Վասն զի այն իշխանն որ ազգի համահաճութեամբ չէ եղել իշխան, նա չէ կարող ապահով իշխանութիւն վարել և համակրութիւն զանել ազգից, ուրեմն մեզ հարկաւոր չէ Յազկերտի խոստացած կամ տուած իշխանութիւնը, նա այսօր քեզ մարգպան է կարգել, ինձ սպարապետ է զրել, վաղն ինքնահաճութեամբ կամ մի ըմբոստ չարախօսի զրդմամբ կը զրկէ, նոյն պաշտօնից և ուրիշի կը յանձնէ, ուրեմն մեք այն ժամանակ միայն ապահով կլինիմք և կարող կլինիմք պարծելու մեր իշխանութեան փառաց ու պատուոյ վերայ, երբ ազգ ինքն առանց մեր հետամտութեան տայ մեզ: Չպէտքէ բնաւ յոյս զնել ոչ Յազկերտի և ոչ մեր պաշտօնի վերայ, առ այժմ յօժարութեամբ կըսամք նորա բոլոր ծանր հարկերը, միայն թէ նա մեր կրօնին ձեռնամուխ չլինի, մեր եկեղեցու զոնից ներս ոտ չկոխէ, ապա թէ ոչ մեք իհարկից ստիպեալ կը պարտաւորինք ապստամբել նորանից, կամ Յունաց կողմն անցնել կամ ինքնուրոյն պատերազմել, պատւաւոր կերպով յաղթել կամ յաղթուել, ապագայ սերնդոց նզովից և արհամարհանաց չնթարկել մեր յիշատակը, այս կերպով, այս նպատակաւ յաղթութիւնն ու պարտութիւնը մի և նոյն մրցանակը կը տայ մեզ, ներկայի և ապագայի ձեռօք, թող թէ երկնաւոր հանդիսագիրը կվարձատրէ մեզ անշուշտ, մեր նպատակի համեմատ,

Վ ասակ.

Տակաւին մի և նոյն յամառութեան մէջ ես, չկարացի համոզել քեզ, որ ի զուր է ընդդիմանալ Յազկերտին, մեք կարող չեմք մի քանի հազար խառնիճադանձներով պարսից անթիւ բազմութեան դէմ զնել, ներկայ և ապագայ ազգերը մեզ յիմար և յանդուգն պիտի համարեն. հազար անգամ կրկնեցի որ մեր անբաղաքագէտ հոգեորականաց լսելն Հայրենեաց և ազգի կորուստ կը պատճառէ. հազար անգամ կրկնեցի որ Պարսիկը մեզ թշնամի չէ, մի թիւ հող չէ պահանջում մեզանից, զուցէ և կօզնէ մեզ, խլել Յունաց ձեռքից Հայաստանի Արեւմտեան մասն էլ: Աշխարհի վերայ ամէն ազգ իւր կրօնը նախապատիւ է համարում, և միանգամայն ճշմարիտ և ուղղափառ, կարելի է որ բոլորն էլ ճշմարիտ լինին, կամ սուտ և սխալ. մի թէ մեր բոլոր նախնիք դժօրք զնացին, մեր այժմեան կրօնը չունենալու պատճառաւ: Ամեն բան պէտք է խոնարհի ժամանակի պահանջին, դու պատմագէտ ես և զիտես Հայոց անցեալը: Հայկից մինչ Անուշաւան աստուածապաշտ էին, անտի մինչ Հայկազանց տէրութեան վերջը և Արշակունեաց Արշամեան Արգար նմանող եղան օտար ազգաց, խոնարհեցան ժամանակի պահանջին, կռապաշտութեան զիմեցին ազգովին, Արգար միայն ընդունեց քրիստոնէական հաւատը, բորտութիւնից բժշկուելու յուսով, որ առանց նորան էլ զուցէ կը բժշկէր. նորանից յետոյ իւր յաջորդները կրկին կռապաշտութեան մէջ ընկան մինչ Տրդատ, որ համոզուելով կամ խաբուելով պարթև Վրիգորին, կամ թերեւ համաձայնելով ժամանակի պահանջին, հետեւեցաւ Յունաց մեծն Աոստանդիանոս կայսեր, թողուց կռապաշտութիւնը, իբրեւ մի քաջ և անգութ յեղափոխապետ անխնայ կործանեց հոյակապ կռատուններն, որոնք զարդ էին Հայաստանին իւրեանց ծարտարարեւտ շքեղութեամբ. բռնի քրիստոնէութիւն ընդունել տուեց Հայոց: Աւելի լաւ ուշադրութեամբ քննեք, Հայերը կռապաշտութեան կրօնիւ աւելի միաբան, ազգասէր, հայրենասէր, առաքինի, քաջ և յաղթող էին, քան քրիստոնէական կրօնիւ, որ մարմնոյ զրկանաց և թշուառութեան պատճառ է, թէ նորանով մի բարի պիտի լինի հոգուն, այն էլ կասկածելի է, ու երեւակայական: Այժմ ժամանակի պահանջն ու Յազկերտ պահանջում են կրկին ազգովին կրօնափոխութիւն, պէտք է հնազանդիլ, եթէ կամենում եմք աշխարհի երեսի վերայ իբրեւ ազգ ապրել և ապագայ ունենալ, չրէից պէս չղրկել ամենայն յաջո-

զուծիւնից, և հայրենիքից, որք յամառութեամբ արհամարհեցին աշխարհի յազմող տիրողներին, Խաբեբայ Մովսէսի զուշակութեանց վերայ գնելով իւրեանց յոյսը, ի վերջոյ տիրել աշխարհի, չէից ազգն իւր կրօնիւ եթէ լաւ ապագայ ունենայ, չայն ևս թող յուսայ ունենալ այս կրօնիւ, որ ասելի է թէ յազմող Պարսից և թէ նոյն իսկ ակամայ պաշտօններին:

Վարդան.

Ըտտ խիստ և սխալ դատողութիւն ևս անում, թողումք հոգեւոր կէտը, կրկին ազգային տեսակէտից դիտենք մեր կրօնին, մէք այժմ քաղաքական իշխանութեան աստիճանից վայր իջել ևմք, մօտ ևմք խորխորատի մէջ ընկնելու, սանդուխի ներքին աստիճանի վերայ կանգնած մի նեցուկ և յենարան ունիմք մեր ձեռք, նորանով կարելի է մի օր վեր բարձրանալու յոյս ունենալ, և այս նեցուկն ու յենարանը կրօնն է, եթէ թողումք զայն և օտարի կրօնն ընդունեմք, ինչպէս ասացի, լեզուով և ազգութեամբ ևս կը ձուլւեմք նոցա հետ, ազգի ապագայ սերունդն իբրև խորթ որդի պիտի մտիկ տայ իւրեանց պատմական ծագման, կամ հայրենեաց վերայ. յայտնի օրինակներ մեր առաջ կան, զու վեր ի վերոյ ակնարկեցիր չայոց կրօնափոխութեան ժամանակները միայն, պէտք է քննել և իմաստասիրել նախ թէ չայ ազգն, ինչ ազգերից, ինչ առհմերից է բաղկացել, եղև մի խմոր, և յետոյ կրօնը քննել: Չայ ազգ միայն չայկի սերունդը չէ, բողմածիւ ազգերից հաւաքածոյ մի ձուլած է. չայկի անունով չայ կոչեցան նախ իրան հնազանդող ազգերն իւր սերունդի հետ, յետոյ Արծրունիք, Վնունիք Վանանիդեանք, Վազրատունիք, Արշակունիք, Առաւիղեանք, Վանանիդեցիք, Սամիկոնեանքս և ուրիշ շատ ցեղեր, զանազան ազգաց հաւաքածներ, զազմականներ, երբ միացան չայ տարրի հետ, թէ կռապաշտութեան և թէ քրիստոնէական կրօնիւ, թողին իւրեանց բնիկ լեզուն, դպրութիւն, հայրենիք և ազգ, և այսօր միայն չայ կրօնի և ազգի օգուտն են խորհում, պատճառն հայ կրօնիւ մի ձուլելն է, որք չայ անունով մկրտել են, չայ լեզուն և դպրութիւնն ունին, չայաստանում սեպհական հայրենիք, էլ բնաւ չեն յիշում իւրեանց պատմական անցեալը, իւրեանց ծագումը, բնիկ ազգն ու լեզուն կամ հայրենիքը, որովհետև չայ տարրը զօրեղ էր և շատ, կուլ տուեց և կորցրեց իւր մէջ, միացրեց իւր հետ ինչպէս ծովը ջրի

կաթիլները: Վսնիր տես, Երծրունիք կամ Պսունիք որ Եսորի էին, այժմ ունի՞ն Եսորի լեզու կամ կրօն, սիրո՞ւմ են Եսորեստան իրքե իւրեանց հայրենիք. Բաղրատունիք՝ որ Հրէայ էին, այժմ ունի՞ն Մովսիսական կրօն, Աբրաայական լեզու, սիրո՞ւմ են Եւետեաց երկիրն իրրե իւրեանց հին հայրենիք, ցանկանո՞ւմ են վերադառնալ նորա ծոցը: Նոյնպէս Վանանացի Վանանիդեանք, Բան Եռաւիդեանք, Պուլլար Վանանդիցիք. մէք Չինացի Մամիկոնեանքս ունի՞մք մի նախնական լեզուն ու կրօնը: Եյսպէս նաեւ շատ ցեղեր կորած են զանազան ազգաց մէջ: Մէր են հին ազգերը, Բարեւացիք, Մակեդոնացիք, Ազիպատացիք, Հռովմացիք, Ակելթացիք, Աբրայեցի քրիստոնեայք, և այլն, կորան կամ միացան այն ազգի հետ՝ որ ազգի կրօնն որ ընդունեցին: Աթէ կամենում ես տկարացնել մի ազգ, նորա մէջ կրօնական բաժանումներ և ազանդներ ցանիր, բաւական է, տկարացաւ այն ազգը. եթէ կամենում ես մի ազգ ջնջել աշխարհի երեսից, նոցա կրօնը միացուր մի հզօր տիրօղ ազգի կրօնի հետ, բաւական է, կորաւ այն ազգը. եթէ կամենում ես բառնալ մի ազգի լեզուն, ջնջիր նոցա զպրովթիւնը: Ի՞նչ է զանազան ազգաց ստրսափելի ծախուց պատճառն, որ անում են, իւրեանց կրօնակիցներ որսալու զիտմամբ. յատուկ առաքեալներ ուղարկելով զանազան ազգաց և երկրի մէջ. ուրիշ նպատակ չունին, այլ միայն իւրեանց ազգն սաւարացնելու նպատակ: Ի՞նչի տիրօղ ազգն ստիպումէ հպատակաց իւր լեզուն խօսել, զարձեալ նոյն ի մի ձուլելու նպատակն է: Որովհետեւ բնական է, կրօնափոխը սաստիկ ռիսերիմ թշնամի է զառնում իւր թողած կրօնին և նորա պաշտողներին, ցանկանում է իւր հետ միացնել ամբողջութիւնն, որ ինքն հաւատածեալ չերեի, որ իւր նոր ընդունած կրօնին հաւատարիմ երեի, նոր սիրած—յարած ազգից յարգութիւն զանէ: Աթէ իւր թողած կրօնն ուղղափառ էր և նոր ընդունածն ևս ուղղափառ է, նա ոչ այնքան կրօնափոխ և կրօնութեաց է, որքան ազգափոխ է և ազգութեաց. զորօրինակ, եթէ մէք Հայերս, զառնամք Յունադաւան կամ Պապական, կրօնափոխ չեմք լինում, այլ ազգափոխ, թէև սկիզբը միայն կրօնափոխ եմք երեւում, բայց մի քիչ ժամանակից յետոյ, Յոյն կամ Պապական անուն պիտի կրենք և այլք ևս նոյն անունով պիտի ձանաչեն զմեզ: Աթէ թողած կրօնն անուղիղ էր և սուտ, նոր ընդունածն ուղիղ և ճշմարիտ է, կամ թողած կրօնն ուղիղ և ճշմարիտ էր, նոր ընդունածն անուղիղ և սուտ է, այս եր-

կու հանգամանքի մէջ կրօնափոխութիւն կրօնափոխ է և թէ ազգա-
 փոխ այս տարբերութեամբ, որ առաջին տեսակ կրօնափոխութիւնը,
 եթէ չունի մարմնոյ օգուտ, զի թ հոգու օգուտն ունի, իսկ երկրորդ
 տեսակն, ուղղութիւնից զէպի անուղիղ զիմէն, բոլորովին յիմա-
 րութիւն է, կորուստ է հոգու և փնաս ազգի: Աւրիշ օրինակ ևս,
 երբ մի հարազատ որդի թողու, ուրանայ իւր առաքինի ծնողը, սի-
 րէ մի ուրիշ առաքինի անձն իրբե իւր ծնող, հայրանենդ է նա,
 բայց ոչ մոլի, եթէ հարազատ ծնողն մոլի է, որդին թողու զայն և
 մի առաքինի անձն իւր ծնող ընդունի, թէպէտ գործն հայրամուտ-
 ութիւն է, բայց առաքինութիւն է, իսկ եթէ թողու առաքինի ծնողը,
 և զմոլին ընդունի իրբե ծնող, ապերախութիւն է, մոլութիւն է
 և յիմարութիւն, ահա կրօնափոխութեան պատկերը: Բոլորովին
 տարբեր և ուրիշ պատկեր ու երեւոյթ է, երբ մի ազգի իշխանու-
 թիւն մի յանկարծակի յեղափոխութեամբ ազգովին զիմէ զէպի նոր մի
 կրօն, թողու հինը, իւր լիզւից, դպրութիւնից կամ ազգից ոչինչ
 չէ կորցնում, եթէ ունենայ նոր կրօնի հետ իւր ազգային սովորու-
 թիւնը մի տարբեր ծէս և արարողութիւն կրօնի և լիզուն, ինչպէս
 Հայերը երկու անգամ ազգովին կրօնափոխութեամբ չմասնեցին ազ-
 գի զոյութեանը, դառնալով Եսառաձպաշտութիւնից զէպի կռա-
 պաշտութիւն և կրկին կռապաշտութիւնից զէպի Վրիստոնէու-
 թիւն: Արդ համար և Վրիստոնէութիւնն ունի զանազան ծիւղեր,
 ըստ թւոյ ազգութեան, տարբեր ծէս և արարողութիւն կրօնի ըստ
 բնաւորութեան ազգաց: Առաքեալներն ևս երբ փռեցան աշխարհ,
 քարոզեցին քրիստոնէական հաւատն, ազգաց սովորութեան հա-
 մաձայն ծէսեր և աւանդութիւններ սահմանեցին: Մինչ Անարոս
 ներում էր Հրէայ հաւատացեալների թլպատութեանը և մկրտում էր,
 բայց Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալները Հայաստանի մէջ բնա-
 թլպատութեան վերայ չիօսեցին, որովհետեւ Հայերը չունէին թլպա-
 տութեան սովորութիւն, նոյնպէս և միւս առաքեալները հեթանոսաց
 մէջ. նոցա հեռեկեան և իւրեանց յաջորդներն, ինչ ազգի մէջ քա-
 րոզեցին զՎրիստոս, նոյն ազգի սովորութեան համաձայն ծէսեր և
 աւանդութիւններ կարգեցին, մինչև անգամ կռապաշտութեան այն
 սովորութիւններն, որ քրիստոնէական հաւատոյ զիմ չէին, անփո-
 փոխ թողին: Ազգափոխութիւնը նոցա նպատակից շատ հեռու էր,
 նոքա քարոզում էին «մի հօտ և մի հովիւ» բարոյական մտք,
 այսինքն բոլոր մարդիկ իբրեւ մի հօտ հետեւիլ մի Հովիւ Յիսուսի:

Բայց դարերից յետոյ, ազգասերներն սկսեցին քարոզել բառի բուն նշանակութեամբ «մի հօտ մի հովիւ» ազգութեան թիւն, մի ազգ, մի հօտ, մի տէրութիւն, մի թագաւոր, մի օրէնք, մի ձէս, մի արարողութիւն, երկնքում մի արեգակն, երկրում մի թագաւոր: Աւայս նպատակաւ ամեն հզօր ազգ ցանկացան և ցանկանում են սուրբացնել իւրեանց ազգի թիւը կրօնի պատրւակաւ, տարբեր կարծիք ունեցողներին դառն տանջանաց մատնելով, իսկ նկուն ազգերը պաշտպանեցին և պաշտպանում են իւրեանց ազգի ամբողջութիւնը կրօնափոխութեան քարոզողներէ, որոնք կրօնի պատրւակաւ մարդիկ են որսում կամ զոգանում, յափշտակում: Մարեցան ազգային պատերազմներ կրօնի վարագուրի կամ զիմակի տակ: Աւստի, ամեն դաշնակցութեան և հաշտագրութեան միջ զրին և պիտի գնեն «կրօնական ազատութիւն» իբրեւ առաջին պայման, որ սիրելի է յաղթողին և յաղթեալին: Այսին զի հզօր ու յաղթող ազգն այս կրօնական ազատութեան պայմանն ընդունումէ այն նպատակով, որ ազատութեամբ քարոզէ և որսայ տիրար ազգաց զէպի իւր կրօնն ու ազգութիւնը, իսկ տկար ազգն ևս ընդունում է կրօնական ազատութիւնն իբրեւ վաճան, այնու պաշտպանել իւր ազգի ամբողջութիւնը և չթողուլ օտարին մուտ գործել իւր ազգի և եկեղեցու ինքնօրոշնութեան մէջ, բռնի որսալ կամ յափշտակել իւր անդամները, խորթացնել իրանից և միացնել օտարի հետ: Այսպէս ահա այս կրօնական ազատութեան պայմանը միշտ կրկնուել է և պիտի կրկնուի յաղթողի և յաղթեալի բարեկամական դաշնագրի մէջ, իւրաքանչիւր ազգն իւր օգուտը միայն խորհելով: Աւերման մէք Հայքս էլ պարտաւոր եմք առաջարկել այս պայմանն ամեն յաղթողին, մտաբերելով մեր օգուտը, եթէ ցանկանում եմք ապագայ ունենալ, և շարունակել մեր ազգի գոյութիւնը, որքան ժամանակ արեգակն և լուսին շարունակեն իւրեանց շրջանները: Այլաք է հետեւել Հրէից ազգին, որ իւրեանց ազգի գոյութիւնը պահպանել են մինչև ցայժմ միայն պինտ պահելով իւրեանց կրօնը, որոնք թէև վաղուց ընկած են քաղաքական իշխանութիւնից և ցրւած են աշխարհի մէջ, զրկւած հայրենիքից, առելի եղած են քրիստոնէից, բայց իբրեւ ազգ պարտաւոր էին պահել իւրեանց կրօնն, իբրեւ կապ միութեան ազգի, որոց թշուառութեան պատճառն ուրիշ բան չէ, այլ միայն իւրեանց ճշմարիտ կրօնի զէմ մեղանշելը և զանազան ազանդների բաժանելն է, չլսելով Մովսիսին և մարգարէից, չճանաչելով

խրեանց Փրկիչ Յիսուսին, որ ոչ թէ կրօնափոխութիւն էր քարոզում, այլ մի և նոյն ճշմարիտ կրօնն էր հաստատում, սուերն իրականի փոխելով և աղանդներ լուծելով:

(Կարաւալ-է)

Ս. Գնաւէ.

ՈՒՍՈՒՅԶԻ ԱՆՁ ԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

1) Ուսուցչի անձնատրուական նշանակութիւնը. — նկատարին իւրաքանչիւր մի ուսուցչի անհատական յատկութեանց վրայ. — պահանջումներ, որոնց պարս է քաղաքականացմանը ուսուցիչը. 2) Այս պահանջմանց քաժանութիւնը: 3) Պահանջմաններ ուսուցչից. որպէս մարդուց, որպէս անհասից. որ նուիրած է իրան աշակերտների ուսուցման և կրթութեան, Ա.) Յայտնի պարտաւորութիւն. Բ.) Բաւականին մշակուած լեզու. Դ.) Համակրութիւն դեպի մանկանց ուսուցման և կրթութեան գործը. Դ.) Սեր դեպի մանկամէր և համակրութիւն. Ե.) Կամքի հաստատութիւն և տկունութիւն. Զ.) Ինքնագոյութիւն. Է.) Արքանութիւն. Ը.) Խոհանութիւն դեպի իւր պարտականութիւնը. Թ.) Սովորութիւն ճշտութեան և սովորութիւն անգործ լինելու. Ժ.) Հմտութիւն յարմարելու մանկանց հետ. ԺԱ.) Հմտութիւն հաստատելու պատշաճ յարաբերութիւններ իւր պաշտօնակիցների, աշակերտաց ծնողների և բարեկամների հետ:

Աւսուցման ոգևորութիւնը, ուսումնարանի կարգապահութիւնը և բարոյական ազդեցութիւնը աշակերտաց վրայ՝ կախած են ինչպէս յայտնի է, ուսուցչի անձնատրուականից. Ինչպէս էլ որ չիայլի ուսումնարանը իւր արտաքին տեսքով, ինչպիսի հմուտ կանոններ և ծրագիրներ չունենայ նա, այնու ամենայնիւ նա չի հասնիլ իւր նպատակին, եթէ նորա ուսուցիչը թոյլ է և անարժան իւր վսեմ՝ կոչման. Աւսուցիչը ուսումնարանի հոգին է, նա է տալիս կեանք ուսումնարանին. առէք նորան և ամենայն ինչ մեռած է. Բայց նայենք, թէ ինչպիսի պահանջմանց բաւականութիւն պիտի ունի ուսուցիչը, որ կարողանայ արդարացնել իւր այդ նշանակութիւնը:

Անհիմն կ'լինէր առաջարկել մի ընդհանուր օրինակ, որին ճշտապէս բաւականայնիւր լինէր իւրաքանչիւր մի ուսուցչի պարտաւորութիւն. Իւրաքանչիւր մարդ այնքան անհատական առանձնութիւնների ունի իւր ներքին հոգեկան բնութեան մէջ, մինչև անգամ ընդհանուր մարդկային յատկութիւնները իրեանց ոյժով այն աստիճան զանազան են առանձին անհատների մէջ, որ անկարելի է գտնել գոնէ երկու մարդ, որոնք հաւասարապէս ընդունակ լինէին բաւականութիւն տալ այս կամ այն պարտաւորութեան. Արդու իւրեանց կոչման միաջափ արժանի ուսուցիչները, իւրեանց հոգեկան բնութեամբ չեն կարող նմանիլ իրարու. Այս պատճառաւ խօսելով ուսուցչի անձնատրութեան վերայ կարելի է ցոյց տալ միայն այն պահանջ-